

JELA MAREŠIĆ

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
jmaresic@hazu.hr

VREMENSKI PRILOZI U ČAKAVSKOM I KAJKAVSKOM NARJEČJU

U radu se na dijalektološkoj građi ekscerpiranoj iz čakavskih i kajkavskih dijalektnih rječnika, ogleđa govora i dijalektoloških rasprava analiziraju morfološka, tvorbeno, sintaktička i semantička obilježja vremenskih priloga u dvama hrvatskim narječjima. Uočeno je da vremenski prilozi u oba narječja imaju niz zajedničkih jezičnih obilježja. Autorica se osvrće na neke probleme klasifikacije priloga kao vrste riječi.

1. Uvod

Nepromjenjive i djelomično promjenjive vrste riječi ostale su rubnom temom u dijalektološkim istraživanjima. Božidar Finka u radu *Upotreba nepromjenjivih riječi u čakavskim govorima na Dugom otoku* (1971.), koji je jedan od rijetkih radova u hrvatskoj dijalektologiji koji se bavi samo tom temom, u uvodu opravdano ističe da samo najiscrpniji dijalektološki opisi sadrže podatke o inventaru i uporabi nepromjenjivih riječi (Finka 1971: 29). Razloge smanjena zanimanja za tu problematiku pronalazi u neuklopljivosti nepromjenjivih vrsta riječi u morfološki opis, a prema njegovu mišljenju ta kategorija riječi izmiče i fonetsko-fonološkom opisu jer se obično nađu prikladniji, obavjesniji primjeri (Finka 1971: 29). Ni danas, nakon više od četrdeset godina od objavljivanja toga rada, u hrvatskoj se dijalektologiji, uz rijetke izuzetke (Miloš 2009; Blažeka 2010), nije pojavilo veće zanimanje za nepromjenjive i djelomično promjenjive vrste riječi. Valja napomenuti da je općenito malo takvih radova i u širem okviru bavljenja hrvatskim jezikom. Nešto ih se više pojavilo posljednjih dvadesetak godina (Hudeček 1990; Panjković 1992; Jelaska 2011; Kušćević 2005; 2006; 2008 i dr.).

Da bi se utvrdio inventar, popis vremenskih priloga, za ovu je prigodu, osim opisa govora koji sadrže oskudne podatke o nepromjenjivim vrstama riječi, pregledano i više čakavskih i kajkavskih dijalekatnih rječnika različita opsega. Nisu mogli biti pregledani svi objavljeni rječnici jer ih je zaista puno, ali se je nastojalo da budu što reprezentativniji. U njima je zabilježen znatan broj vremenskih priloga, i to obrađenih u zasebnim leksikografskim člancima, ali i u primjerima govora.

2. Morfološka obilježja

U već spomenutu radu Božidar Finka navodi da u svojem bavljenju nepromjenjivim vrstama riječi u dugootočkim čakavskim govorima unaprijed polazi od toga da su nepromjenjive vrste riječi (prilozi, prijedlozi, veznici i usklici) pojmovno strogo određeni i da ih nije potrebno posebice tumačiti. Također polazi od pretpostavke da je poznata gramatička funkcija tih riječi, da su jasni njihovi međusobni odnosi i odnosi prema drugim riječima (Finka 1971: 29–30). Međutim, postavlja se pitanje je li doista na tome području teorijski sve riješeno i jasno jer se već u razdiobi riječi na pojedine vrste javljaju brojne nedoumice. Jezikoslovci se ne slažu ni u samom broju vrsta riječi, a upitna je i sama definicija riječi.

Podjela riječi u hrvatskome jeziku prema morfološkim kriterijima na promjenjive i nepromjenjive utemeljena je na gramatičkim kategorijama: rod, broj, padež, osoba, vrijeme, određenost/neodređenost, stupanj, način i stanje. Promjenjivost se odnosi na promjenjivost oblika kojima se uspostavljaju veze među riječima. Prilozi se u nekim hrvatskim gramatikama prema morfološkom kriteriju definiraju kao nepromjenjiva vrsta,¹ što bi značilo da uvijek imaju samo jedan oblik koji se rabi za uspostavljanje veza među drugim riječima. *Hrvatska gramatika* priloge uvrštava u promjenjive ili djelomično promjenjive riječi (Barić i dr. 2003: 99) i definira ih kao riječi koje se prilažu drugim, obično punoznačnim riječima da ih pobliže odrede (Barić i dr. 2003: 273). U toj se gramatici unutar poglavlja u kojem se govori o priložima nalazi potpoglavlje o stupnjevanju priloga. Neki prilozi, obično oni koji su nastali od pridjeva, imaju stupnjeve što je jedno od gramatičkih obilježja svojstveno pridjevima koji, između ostaloga, i po tom obilježju pripadaju promjenjivoj

---

¹ usp. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*: “Prilozi ili adverbii (od lat. *ad* ‘k, pri’ i *verbum* ‘glagol’) nepromjenjiva su vrsta riječi koje označuju neko obilježje, određenje pojma što ga izriče glagol (*zanimljiva priča*), pridjev (*veoma zanimljiv*), koji drugi prilog (*priča veoma zanimljivo*)” (Babić i dr. 2007: 555); *Gramatika hrvatskoga jezika*: “Nepromjenjive su riječi: a) prilozi, b) prijedlozi, c) veznici, d) usklici, e) čestice.” (Težak – Babić 2009: 90); “Nepromjenjive riječi koje se dodaju najčešće glagolima za označivanje mjesta, vremena, načina, uzroka, svrhe i količine radnje zovu se prilozi.” (Težak – Babić 2009: 158).

vrsti riječi. Najčešće su od pridjeva nastali prilozi načina, a rjeđe prilozi drugih značenja.² U ekscerpiranoj se je čakavskoj i kajkavskoj dijalekatnoj građi našlo nekoliko primjera vremenskih priloga koji imaju stupnjeve (obično samo pozitiv i komparativ):

kāsno – *kāsno su se ukotili (ʃ'ānci)*; komp. *kāšnē* – *nīsì mòg'ā kāšnē poisti!* (Vrgada, Jurišić 1973: 87); *kāsno* 'kasno' – *Šipāk kāsno dōzre*; komp. *kāšnje* – *Dōču mǎlo kāšnje* (Senj, Moguš 2002: 53);

rāno 'rano' – *Onì se dīžedu rāno*; komp. *ranije* – *Mōren jā i ranije dōč* (Senj, Moguš 2002: 124).

Prema tumačenjima nekih autora stupnjevi su priloga u hrvatskom jeziku nastali od odgovarajućih pridjevskih oblika komparativa i superlativa (Hudeček 1990: 76–77). *Gramatika hrvatskoga jezika* niti ne navodi da prilozi imaju stupnjeve, smatra ih potpuno samostalnim riječima koje su u tvorbenoj vezi s odgovarajućim oblicima pridjeva (Težak – Babić 2009: 159–160).³

Razmatrana prikupljena čakavska i kajkavska građa ne dopušta takvo tumačenje stoga jer komparativi i superlativi priloga nemaju uvijek iste oblikovne morfeme kao komparativi i superlativi pridjeva, a često se razlikuju i naglasno. Skloniji smo prikloniti se tumačenju da je komparativ priloga oblik iste riječi.

kāsno pril. – komp. *kāšnje / kašnĵe / kašnĵe // kasnĵe* (Crikvenica, Bašić – Ivančić-Dusper: rukopis);

kāsni, kāsna, kāsno prid. – komp. *kasnĵi // kasnĵi, kasnĵa // kasnĵa, kasnĵe // kasnĵe*; – superl. *nājkasnĵi // nājkasnĵi, nājkasnĵa // nājkasnĵa, nājkasnĵe // nājkasnĵe* (Crikvenica, Bašić – Ivančić-Dusper: rukopis).

Da komparative priloga u čakavskome i kajkavskome narječju valja promatrati samo u odnosu prema njihovim polaznim oblicima priloga, pokazuju i vremenski prilozi koji uopće nemaju suodnosnih pridjevnih likova, a imaju komparative:

zōrōn pril. 'prerano, prije određenoga vremena' (Pitve, Barbić 2011: 377);

zaranĵe pril. komp. od *zōrōn* 'ranije' (Pitve, Barbić 2011: 369);

² Unutar podnaslova *Stupnjevanje* donose se primjeri: *Došao si brzo, brže nego sam se nadao. Dobili smo više nego vi. Najbrže leti avion.* i dr. (Barić i dr. 2003: 274). Za njih se navodi: "Takvi se prilozi mogu svaki za se smatrati posebnom riječju, a mogu se, kako se ponekad radi u rječnicima, smatrati oblicima iste riječi, npr. *brže* se određuje kao komparativ od *brzo*, *najmanje* kao superlativ od *malo*, *daljē* kao komparativ od *daleko*." (Barić i dr. 2003: 274).

³ "Načinski prilozi nastaju i od pridjeva, i to: a) od pozitivna, komparativa ili superlativa opisnih pridjeva: *blāgo, blāže, nājblaže, bŕzo, dalēko, dālĵe...*" (Težak – Babić 2009: 160). U *Gramatici hrvatskoga jezika* taj se tip tvorbe navodi samo za načinske priloge.

nāvrime pril. ‘navrijeme’ (Pitve, Barbić 2011: 182);

navrimenñje pril. komp. od *nāvrime* (Pitve, Barbić 2011: 182)⁴.

U nekim je kajkavskim govorima u komparativu i superlativu potvrđen morfem *-ē*, koji se također pojavljuje samo u tim kategorijama dok se komparativ i superlativ pridjeva tvori drugim morfemima:

kēsno pril. – komp. – *kēsñē*; – superl. – *nājkēsñē* (Podravina);

kēsni prid. – komp. – *kēsñēši* / *kēsñēši*; – superl. – *nājkēsñēši* / *nājkēsñēši* (Podravina);

rāno pril. – komp. – *ranē*; – superl. – *nājranē* (Podravina);

rāni prid. – komp. – *ranēši* / *ranēši*; – superl. – *nājranēši* / *nājranēši* (Podravina).

k’ēsnu pril. – komp. – *kēsñē* (Međimurje, Blažeka 2010: 82).

Prilog *zarān* potvrđen je i u podravskim govorima, a komparativ mu glasi – *zaranē*.

Iz navedenih primjera i svega rečenoga proizlazi da, ako prilozi imaju barem jedno obilježje karakteristično za promjenjivu vrstu, mogu se definirati kao djelomično promjenjive riječi.

Ipak, valja naglasiti da ne možemo kategorički tvrditi da su jezične jedinice dobivene komparacijom oblici iste riječi, a ne novi leksemi (usp. Babić 2002: 24). Komparativi i superlativi dobivaju novu nijansu značenja, a na sintaktičkoj razini, kada stoje uz glagol, obično nema nikakvih zapreka da se nađu u istome kontekstu bez gramatičke promjene drugih jezičnih jedinica (npr. *Zarān se dižemo. Zaranē se dižemo. Nājzaranē se dižemo.*). Međutim, pozitiv, komparativ i superlativ ne mogu se uvijek zamjenjivati u svim kontekstima, npr. kad stoje s drugim prilogom kojim se izražava intenzitet ili količina: *Ĵako zarān se dižemo. (*Ĵako zaranē se dižemo.), (*Ĵako nājzaranē se dižemo.); Sē⁵ zaranē se dižemo. (*Sē⁵ zarān se dižemo.), (*Sē⁵ nājzaranē se dižemo.); Puno kēsñē se dižemo. (*Puno kēsno se dižemo.)*⁶ U navedenim se primjerima stupnjevi priloga ponašaju kao promjenjive vrste riječi.

2.1. Navesci

Prilozi i u čakavskom i u kajkavskom narječju vrlo često imaju naveske, neobavezne samoglasnike na kraju riječi.⁷

⁴ Vrlo su zanimljivi i drugi pitavski komparativi priloga s drugim značenjima: *otūje* komp. od *tōte* ‘tu’; *ovūje* komp. od *ōde* ‘ovdje’; *vānije* komp. od *vōnka* ‘vani’ i dr. (Pitve, Barbić 2011: L).

⁵ *sē* = sve

⁶ Primjeri su iz podravskih kajkavskih govora.

⁷ U jezikoslovnim se priručnicima i literaturi naziv navezak sve više rabi u značenju ‘ne-

Najčešće se pojavljuje navezak *-a*:

sād / sadā / sã (Vrgada, Jurišić 1973: 185); *sād / sãda* (Dračevica, Šimunović 2006: 515);

prēn / prēna (običnije) 'malo prije, čas prije' (Vrgada, Jurišić 1973: 167); *prēn / prēna* 'upravo, tek, jedva' (Dračevica, Šimunović 2006: 446);

vāvīk / vāvika // vājīk / vājika 'uvijek' (Dugi otok, Finka 1977: 142 i 1971: 32);

jōpet / jōpeta 'opet' (Senj, Moguš 2002: 49); *ōpe / ōpeta / jēpe / jēpeta* 'opet' (Dugi otok, Finka 1977: 141); *jōpēt / jōpē / jōpēta / jēpēt / jēpēta / ōpēt* (Vrgada, Jurišić 1973: 81);

prēkprekčēr / prēkprekčēra 'prekprekjučer, prije tri dana' (Senj, Moguš 2002: 116);

prekčēr / prekčēra 'prekjučer, prije dva dana' (Senj, Moguš 2002: 116);

čēr / čēra 'jučer' (Senj, Moguš 2002: 16) itd.

Dijalektolog Božidar Finka pojavu završnoga samoglasnika u dugootočkim čakavskim govorima, dovodi u vezu s tendencijom k otvorenim slogovima (npr. *vāvīk / vāvika // vājīk / vājika* Dugi otok, Finka 1977: 142 i 1971: 32).⁸

Analizirajući neke kajkavske primjere rečenica koje sadrže prilog *sad(a)*, čini se da uporaba jednoga ili drugoga oblika zavisi i od govornika do govornika.

Rijetko se pojavljuje navezak *-e*, i to samo u kajkavskoj građi:

navēk / navēke 'navijeke, uvijek' (Varaždin, Lipljin 2002: 485; Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 339);

obavezni *samoglasnik* koji se pojavljuje na kraju nekih riječi (npr. *dōsād – dōsada; tād – tãda*) i na kraju nekih oblika pridjeva i zamjenica (npr. *vēlikog – vēlikōga* itd.' Usp. Barić i dr. 2003: 81). Taj je iskonski samoglasnik na kraju riječi ili oblika postao fakultativan (npr. *sad(a) < *s̥b(g̥)da*). Njegovo pojavljivanje ili nepojavljivanje ne utječe na promjenu značenja te se njegova uporaba odnosi prije svega na stil izražavanja. U nekim se priručnicima naziv navezak odnosi na čestice koje se dodaju nekim riječima i oblicima, osobito u dijalektima, npr. *-ka, -ke* u *meneka, tebeka, danaske* (usp. Simeon 1969: 888; Finka 1971: 30). U ovome smo radu imali potrebu razgraničiti nazive navezak i čestica jer se razlikuju po postanju. Pod naveskom podrazumijevamo iskonski završni samoglasnik koji je bio sastavni dio riječi ili oblika, ali je tijekom vremena njegova uporaba postala fakultativna. Čestica je naknadno dodan dočetak riječi koji, za razliku od naveska, može manje ili više utjecati na promjenu ili pojačavanje značenja riječi. U literaturi se pojavljuju i nazivi deiktične čestice (Simeon 1969: 191) ili samo deikse (Skok 1971: 380). S obzirom da se nazivi čestica, deiktična čestica i deiksa rabe i u drugim značenjima, teško je odabrati odgovarajući jednoznačni naziv za jezične pojave koje ovdje razmatramo. Dodatnu zbrku može izazvati i činjenica da se i završni samoglasnik može dodavati tamo gdje ga prvotno nije bilo, npr. *tōlić / tōliča*.

⁸ Zbog fonetskih se razloga pojavljuju i okrnjeni oblici, bez krajnjega konsonanta:

sã – ēvo sã smo utēkli; ōto sã ču jã dōjti (Vrgada, Jurišić 1973: 185) itd.

odnavêk / odnavêke ‘oduvijek’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 422);
itd.

Navezak, doista ne utječe na promjenu značenja, međutim, obično je rečenični naglasak na prilogu ako ima navezak.

2.2. Čestice

U oba se narječja vrlo često pojavljuju inačni oblici vremenskih priloga s različitim česticama.

U čakavskom je narječju vrlo proširena čestica *-ka*:

tòlīč / tòlīčka / tòlīška ‘malo prije’ (Vrgada, Jurišić 1973: 216);
danàs / danàska (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 218); *danàs / danàska*
(Senj, Moguš 2002: 19); *danàs / danàska* (Dugi otok, Finka 1977: 140);
jùtros / jùtroska (Dugi otok, Finka 1977: 140);
večeràs / večeràska (Vrgada, Jurišić 1973: 229); *večeràs / večeràska* (Senj,
Moguš 2002: 163); *vačeràs / vačeràska* (Dugi otok, Finka 1977: 140);
nočàs / nočàska (Senj, Moguš 2002: 88); *nočàs / nočàska / nečàs / nečàska*
(Dugi otok, Finka 1977: 140);
šìnōč / šìnōjka (Vrgada, Jurišić 1973: 189); *sinōč / sinōčka* (Senj, Moguš
2002: 133);

itd.

Čestica *-ka* u kajkavskom se narječju u analiziranim izvorima pojavljuje u prilogu s drugim značenjima, primjerice mjesnim (*tamoka, simoka* itd.), a u vremenskim tek rijetko (npr. *snōčka*, Turopolje, Šojat 1982: 445).

Nešto su rjeđe potvrđene sljedeće čestice:

-(a)hna:

sād / sadà / sadàhna (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 580);

-t:

ònda / òndat (Senj, Moguš 2002: 95);

-n:

dokle⁹ / dōklen / dokòlen 1. ‘dok’; 2. ‘kad’ (Vrgada, Jurišić 1973: 47);

pòtli / pòtlin / pòtla ‘poslije’ (Selca – Brač, Šimunović 2006: 438);

sèli / sèlin ‘uvijek’ (Vodice, Ribarić 2002: 210);

-ar.

⁹ U izvornom djelu *Rječniku govora otoka Vrgade* Blaža Jurišića taj je primjer otisnut bez naglaska.

tèk / tèk^oār (Vrgada, Jurišić 1973: 214);

-are:

nīka / nīkad / nīkadāre (Vrgada, Jurišić 1973: 133).

Nekim se vremenskim prilozi dodaju po dvije ili više čestica i navezak tako da supostoji i po nekoliko likova, što su pokazali neki prethodni, a potvrđuju i sljedeći primjeri:

èpet / èpeta / èpetaja / jèpet / jèpeta / jèpetaja ‘opet’ (Pitve, Barbić 2011: L);

večerāskoj / večerāskoja ‘ove večeri; večeras’ (Brusje, Dulčić 1985: 714);

sadōj / sadōja ‘sada’ (Brusje, Dulčić 1985: 649);

danāskoj / danāskoja (Brusje, Dulčić 1985: 430);

doklekôderka (uz *dokle*¹⁰ / *dôklen* / *dokölen*, Vrgada, Jurišić 1973: 47).

Neki su likovi s česticom u pojedinim govorima i jedini potvrđeni:

pòtlen ‘poslije’ (Vrgada, Jurišić 1973: 164);

ondāc (Dračevica, Supetar, Šimunović 2006: 368); *òndas* rur. (Korčula, Kalogjera i dr. 2008: 227);

nīgdar (Vrgada, Jurišić 1973: 133);

danāška (Korčula, Kalogjera i dr. 2008: 56).

Čestice se sporadično mogu dodavati i prilozi stranoga porijekla:

šūbito / šūbiton ‘odmah, smjesta’ (Vrgada, Jurišić 1973: 211).

U kajkavskom je narječju također zabilježeno niz primjera vremenskih priloga koji imaju varijantne likove:

-j:

tōčka / tōčkāj ‘malo prije’ (Cerje kraj Zagreba, Šatović – Kalinski 2012: 522);

zj’utra / zj’utraj ‘ujutro’ (Međimurje, Blažeka 2010: 69);

sn’očka / sn’očkaj ‘noćas’ (Međimurje, Blažeka 2010: 69);

vēzda / vezdāj ‘sada, malo prije’ (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 540);

-k:

p’otlī / p’otlīk / p’oslī / p’oslīk ‘poslije’ (Međimurje, Blažeka 2010: 69 i 78);

pr’ēdī / pr’ēdīk ‘prije’ (Međimurje, Blažeka 2010: 69);

-(a)r / -(e)r:

tèk / tèkar ‘tek, istom, netom’ (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 519);

ònda / òndar (Rakitovec – Turopolje, Šojat 1982: 419; Đurđevac, Mare-

¹⁰ isto.

sić – Miholek 2011: 433);

’igda / ’igdar ‘ikada’ (Međimurje, Blažeka 2010: 69);

vëžzda / vëžzdar ‘sada’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 756);

dovëžzda / dovëžzdar ‘do sada, do ovoga trenutka’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 136);

odõnda / odõndar ‘otada’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 422);

donëgda / donëgdar ‘vrlo dugo’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 132);

dogôđ / dogôdar / dogôđer ‘dokle god, kako god dugo’ (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 129);

itd.

-(e)m:

skõro / skõrom ‘uskoro, ubrzo; zamalo’ (Mraclin, Šojat 1982: 419; Podr. Sesvete, građa); *skõre / skõrem / naskõre / naskõrem* (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 462);

vëte / vëtem ‘nedavno, netom, upravo, uto’ (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 540);

zmîr / zmîrem ‘stalno, neprestano, uvijek’ (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 594);

põklë / põklëm / spõklë / spõklëm ‘poslije’ (Velika Mlaka, Šojat 1982: 419);
itd.

Navedeni primjeri pokazuju da i u kajkavskim govorima kajkavskoga narječja prilozi mogu imati i po nekoliko varijanata.

Varijante mogu biti i fonetsko-fonološke:

stõpram / stõpraf / stõprom / stõprf ‘istom, tek’ (Varaždin, Lipljin 2002: 984); *stõper / stõprem / stõpry* ‘tek što, skoro, istom, tek sada, tek onda’ (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 484).

Razloge vrlo česte pojave dodavanja čestica možemo naći u tendenciji obilježavanja gramatičkoga značenja, pojačavanja priložnosti¹¹, priloga kao vrste riječi u odnosu na druge kategorije – imenice, pridjeve, brojeve, zamjenice i glagole. Osim toga, prilog proširen česticom, nosilac je rečenične obavijesti.

Brojne inačice još su jedan od pokazatelja da priloge ne možemo svrstavati u potpuno nepromjenjive riječi. I po tom su obilježju granična, netipična kategorija djelomično promjenjivih riječi.

¹¹ Usp. “Priloški se karakter pojačava s deiksama *-ka, -ke, -kar(e): dånaska* (14. v.), *dånaskë, danaskar(e)*” (Skok 1971: 380).

3. Tvorbena obilježja

Prilozi se i po svojim tvorbenim obilježjima razlikuju od nepromjenjivih vrsta riječi.

U razmatranoj je građi potvrđeno više vremenskih priloga kojima se mogu dodavati sufixi koji im daju druga značenja. Primjerice, deminutivnost i hipokorističnost, što je osobito izraženo u kajkavskom narječju:

-*ək*: *začâšək* hip. i dem. od *začâs* (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 783);

-*ce*: *m'òm* / *m'òmce* (Međimurje, Blažeka 2010: 73) i dr.

Pojačavanje ili modificiranje značenja imamo u primjerima:

sègda 'svagda, uvijek, u svako doba' (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 453);

segdȁr / *segdȁrek* 'baš uvijek, baš svagda' (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 453);

nìgda / *nigdȁr* 'nikada' (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 309);

nigdȁrek 'baš nikada' (Cerje, Šatović – Kalinski 2012: 309).

Priložne osnove sudjeluju u tvorbi drugih vrsta riječi, a osnove potpuno nepromjenjivih vrsta, tek iznimno. Sufiksalmom su tvorbom od osnova vremenskih priloga nastali pridjevi:

čakavski: *čerànĵi* / *čerâšni* / *čerâšnji* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 206); *danâšni* (Dračevica, Šimunović 2006: 106); *šmošni* (Nerežišća, Šimunović 2006: 523); *litošni* (Bol, Nerežišća, Šimunović 2006: 268); *jutrošnji* (Senj, Mogaš 2002: 49) i dr.

kajkavski: *vezdâšni* 'sadašnji' (Varaždin, Lipiljin 2002: 1118); *l'etošni* 'ovogodišnji' (Varaždin, Lipiljin 2002: 365); *l'etošni* / *l'etòšni* 'ovogodišnji' (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 312); *denêšni* (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 312) i dr.

4. Sintaktička obilježja

U hrvatskome se književnom jeziku prilozi u stilski neobilježenu redu riječi nalaze ispred predikata, ako je on izrečen nesloženim glagolskim oblikom ili između dijelova predikata ako je izrečen složenim glagolskim oblikom (Barić i dr. 2003: 585). U čakavskome narječju u neutralnu redu riječi, također dolaze ispred predikata, a mogu doći i između njegovih dijelova ako je izrečen složenim glagolskim oblikom:

Nìkad sòn dobrè vòje, a nìkad nīsôn (Brusje, Dulčić 1985: 554);

Prèn si dōša, a jō te čekon ìmo kūs ùre (Brusje, Dulčić 1985: 616);

Nìdor ne dōšla! (Brusje, Dulčić 1985: 554);

vàvĭk se za svojè mĭsto zagov^oãrj^oã, a nè protiva mĭstu (Vrgada, Jurišić 1973: 229);

Da si mi tò vãlje dõnil! (Senj, Moguš 2002: 162);

Sèla san kađi san pŕvo sedĭla (Senj, Moguš 2002: 121);

Odđvna je nãše kolĭno u ovĕn mĭstu (Dračevica, Šimunović 2006: 354);

Dĭle me poslŭšaj! (Dugi otok, Finka 1977: 143);

Šŭbito se vrnŭ! Òdma dã si põša cã, šŭbito! (Dugi otok, Finka 1977: 143);

Tò drvacè ce vãje nãrast (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 237).

Ako je vremenski prilog nositelj obavijesti i rečeničnoga naglaska, dolazi iza predikata:

Ne dohõd mi vèc ñikad (Brusje, Dulčić 1985: 555);

Sãd ne mògu, dõću põsli (Brusje, Dulčić 1985: 609);

k^oãrta trĭbujĕ vãvĭk (Vrgada, Jurišić 1973: 229);

Nikãl ce i mĕni zasjãt sŭnce. Nĕće ñikãd, mojã Katĭna (Dračevica, Šimunović 2006: 339) itd.

U kajkavskome je narječju također uobičajen red riječi u kojemu prilog dolazi ispred predikata:

nãjprĕde se stŭče, ũnda se zmikĕva, zatĕm se tĕre (Dubranec – Turopolje, Šojat 1982: 419);

snõcka su dokončãli (Turopolje, Šojat 1982: 445);

Vĕ sĕm ga vĭdĕl, vĕ jĕ bĭl tŭ (Varaždin, Lipljin 2002: 1111).

Obrnut redosljed upućuje na to da je prilog nositelj obavijesti i rečeničnoga naglaska:

... kãk smo ga govõrili odnavĕk, tãk ga bŭmo i zãnavĕk (Varaždin, Lipljin 2002: 537);

Dõšel bõm mãm (Gola, Večenaj – Lončarić 1997: 175).

Neki formalno jednaki likovi riječi mogu promjenom funkcije promijeniti i vrstu. Ako stoje uz glagol, pripadaju kategoriji priloga, a uz padežne oblike (imenice i zamjenice) prelaze u kategoriju prijedloga:

Prilog:

Ne mògu sãd ĭst, izĭšću põsli (Pučišća, Šimunović 2006: 433);

Põtli ga vĭše nĭsŭ bedãčĭli! (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 511).

Prijedlog:

Dõću põsli tĕbe (Bol, Šimunović 2006: 433);

Põtli spõvĭdi dobĭješ pokõru (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 490).

Izriču li odnose među dijelovima rečenice u kojoj stoje, imaju vezničku funkciju te prelaze u kategoriju veznika:

Prilog:

nim^o ān kād (Vrgada, Jurišić 1973: 83);

Veznik:

Kad dōjde, tadā će ti rēc (Senj, Moguš 2002: 149);

Kāl dōjdeš, jōvi mi se (Nerežišća, Šimunović 2006: 219).

5. Semantička obilježja

Prilozi se s obzirom na značenje definiraju kao punoznačne ili samoznačne riječi. Obično su u funkcionalnom odnosu s glagolima, a označavaju različite okolnosti u kojima se vrši glagolska radnja, zbivanje ili traje stanje: mjesto, vrijeme, način, uzrok, količinu i dr. (usp. Barić i dr. 2003: 273).

U ovome nas radu prvenstveno zanimaju oni prilozi koji znače vrijeme u kojem se vrši glagolska radnja, zbivanje ili traje stanje, a odgovaraju na pitanja: kada? od kada? i do kada?:

ću prīt vālje (Orbanići, Kalsbeek 1998: 580);

takò ga zov^uō odvājik (Orbanići, Kalsbeek 1998: 508);

Do nek smu bili skùpa (Ozalj, Težak 1981: 382).

Prilozi mogu biti funkcionalno povezani i s drugim vrstama riječi – imenicama, zamjenicama, pridjevima i priložima¹², a da ne prelaze u drugu kategoriju. Mogu biti, primjerice, u funkcionalnom odnosu s drugim prilogom (prilog + prilog). Jedan prilog specificira značenje drugoga, a novi sadržaj u cjelini označuje okolnosti glagolske radnje, zbivanja ili stanja:

Dēltāri su rāno jūturo dohājāli v Rīkū i čekali da dobē dēlo (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 221);

j^o ā se ūjutro rāno probūdīn (Vrgada, Jurišić 1973: 177);

Čēra vēcēr su bili vėlī mirākuli pul susēdīh (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 370);

Zūtra obdēn tō zgotōvīmo (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 410);

Do zūtra popōldan sūvo bō (Đurđevac, Maresić – Miholek 2011: 506);

dojdēte mām sāt (Mraclin, Šojat, 1982: 419);

Mām zarān dōji! (Podravske Sesvete, građa).

¹² Takve su sveze postojale već vrlo rano, usp.: "Iz ie. prajezika izlazi i sveza priloga s pridjevom i s drugim prilogom; uspor. npr. stsl. *radb velbmi; Žēlo rano*" (Ivšić 1970: 344).

Kao i kod drugih vrsta samoznačnih riječi možemo promatrati različite semantičke odnose:

POLISEMIJU – kada prilog ima dva ili više vremenskih značenja te pripada istoj značenjskoj skupini:

zāvavīk

1. ‘zauvijek’ – *Tô mi je Frân zāvavīk dāl* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 720);
2. ‘uvijek’ – *Zāvavīk ćikâ ôn pròkjēti tabāk* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 216);

danäs / danäska

1. ‘današnjega dana, danas’ – *Danäs / danäska ćemo sādīt kōmpīr* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 218); *Danäs ćemo postāvit ārpez* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 150);
2. ‘u današnje vrijeme’ – *Danäs je čūda banāk i bānkārīh* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 158).

Prilog može imati značenja koja pripadaju različitim kategorijama, npr. može označavati vrijeme i mjesto, a u tom se slučaju, također, radi o polisemiji:

pòtla / pòtli

1. ‘poslije’ – *Pòtli ga vīše nīsū bedāčīli!* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 511);
2. ‘odonuda’ – *Dōnud je naše, a pòtlā j sūsèdovo* (Grobnik, Lukežić – Zubčić 2007: 230).

U primjerima:

nīkad u značenju ‘nikada’ i *nīkad* ‘nekada, nekoć’ možemo govoriti o HOMONIMIJI jer su ta dva lika semantički dovoljno udaljena i različita po postanju pa ih u rječnicima valja obrađivati u zasebnim leksikografskim člancima, kao što je to u rječniku Brusja:

*nīkad*¹, pril. nekad: *Nīkad sōn dobrē vōje, a nīkad nīsōn* (Brusje, Dulčić 1985: 554);

*nīkad*², pril. nikad: *Ne dohōd mi vēc nīkad* (Brusje, Dulčić 1985: 555).

6. Zaključak

Broj je vremenskih priloga u čakavskom i kajkavskom narječju velik, ali se u ovome radu nije težilo tome da se iscrpno navedu svi primjeri. Vrijeme kao apstraktna kategorija te leksemi kojima se označuju različiti vremenski odnosi usvajaju se pri razvoju govora kasnije od, primjerice, leksema kojima

se označuju prostorni odnosi. Njihov su broj i složenost povezani i s ukupnim razvojem jezika, osobito s razvojem numeričkoga sustava. Prilozi se po svojim jezičnim obilježjima razlikuju od nepromjenjivih vrsta riječi, što su i analizirani vremenski prilozi iz čakavske i kajkavske građe pokazali. Karakteristične su njihove brojne inačice nastale dodavanjem navezaka i različitih čestica koje najčešće služe za pojačavanje obilježja priložnosti, priloga kao vrste riječi, a do neke mjere i za modificiranje ili pojačavanje značenja. Možemo ih definirati djelomično promjenjivim riječima jer imaju komparaciju, dakle barem jednu morfološku kategoriju svojstvenu promjenjivim vrstama. Formanti koji se dodaju osnovi u komparativu priloga u čakavskom i kajkavskom narječju mogu biti različiti od onih koji se pojavljuju u komparaciji pridjeva tako da ne možemo uspostaviti tvorbenu preobliku između komparativa i superlativa pridjeva te komparativa i superlativa priloga.

Izvori i literatura

- BABIĆ, STJEPAN 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN – DALIBOR BROZOVIĆ – IVO ŠKARIĆ – STJEPKO TEŽAK 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU.
- BARBIĆ, ANTE 2011. *Rječnik Pitava i Zavale* (ur. Anita Celinić). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BARIĆ, EUGENIJA – MIJO LONČARIĆ – DRAGICA MALIĆ – SLAVKO PAVEŠIĆ – MIRKO PETI – VESNA ZEČEVIĆ – MARIJA ZNIKA 2003. *Hrvatska gramatika* (3. izdanje), Zagreb: Školska knjiga.
- BAŠIĆ, MARTINA – ĐURĐICA IVANČIĆ DUSPER, *Rječnik crikveničkoga govora* (rukopis).
- BLAŽEKA, ĐURO 2010. O priložima kao vrsti riječi u preloškoj skupini međimurskog dijalekta. *Studia slavica Savariensia* 19, 1–2, 67–88.
- DULČIĆ, JURE – PERE DULČIĆ 1985. Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/2, 371–747.
- FINKA, BOŽIDAR 1971. Upotreba nepromjenjivih riječi u čakavskim govorima na Dugom otoku. *Čakavska rič* 2, 29–40.
- FINKA, BOŽIDAR 1977. Dugootočki čakavski govori. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 4, 7–178.
- HUDEČEK, LANA 1990. Nepromjenljive riječi u »Misalu po zakonu rimskoga dvora« iz 1483. godine. *Rasprave Zavoda za jezik* 16, 67–85.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1970. *Slavenska poredbena gramatika* (priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić) Zagreb: Školska knjiga.
- JELASKA, ZRINKA 2011. Dvojčane podjele vrsta riječi: samoznačnost i promjenljivost, <http://hr.scribd.com/doc/76238964/1-Samoznačnice-i-suznačnice>,

21. prosinca 2011.

- JURIŠIĆ, BLAŽ 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade – uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima, II dio – Rječnik*. Zagreb: JAZU.
- KALOGJERA, DAMIR – MIRJANA FATTORINI SVOBODA – VIŠNJA JOSIPOVIĆ SMOJVER 2008. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi liber.
- KALSBECK, JANNEKE 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- KUŠTOVIĆ, TANJA 2005. Vremenski prilozi u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Drugi Hercigonjin zbornik* (ur. Stjepan Damjanović), 199–210.
- KUŠTOVIĆ, TANJA 2006. Homonimni prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Fluminensia* 1, 1–14.
- KUŠTROVIĆ, TANJA 2008. Prilozi mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća. *Slovo* 56–57, 269–286.
- LIPLJIN, TOMISLAV 2002. *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin d.o.o.
- LUKEŽIĆ, IVA – SANJA ZUBČIĆ 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- MARESIĆ, JELA 2010. Govor i rječnik Molvi. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 16, 1–124.
- MARESIĆ, JELA – VLADIMIR MIHOLEK 2011. *Opis i rječnik đurđevčkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.
- MILOŠ, IRENA 2009. *Prijedlozi u ekavskom dijalektu čakavskoga narječja*, disertacija.
- MOGUŠ, MILAN 1966. Današnji senjski govor. *Senjski zbornik* II, 5–152.
- MOGUŠ, MILAN 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: HAZU – Matica hrvatska.
- PRANJKOVIĆ, IVO 1992. Prilozi kao »riječi sviju vrsta«. *Suvremena lingvistika* 34, 243–249.
- RIBARIĆ, JOSIP 2002. *O istarskim dijalektima. Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Pazin: Josip Turčinović.
- SILIĆ, JOSIP – IVO PRANJKOVIĆ 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2. izdanje). Zagreb.
- SIMEON, RIKARD 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SKOK, PETAR 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- ŠATOVIĆ, FRANJO – IVAN KALINSKI 2012. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga prigorskoga govora zagrebečkoga Cerja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelin.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.

- ŠOJAT, ANTUN – VESNA ZEČEVIĆ 1967. Kajkavski govori u području između Lekenika, Trebarjeva i Siska. *Ljetopis JAZU* 72, 455–463.
- ŠOJAT, ANTUN 1982. Turopoljski govori. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 317–493.
- ŠOJAT, ANTUN – VIDA BARAC-GRUM – IVAN KALINSKI – MIJO LONČARIĆ – VESNA ZEČEVIĆ 1998. *Zagrebački kaj – govor grada i prigradskih naselja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- TEŽAK, STJEPKO 1981. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 203–428 + karte.
- TEŽAK, STJEPKO – STJEPAN BABIĆ 2009. *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- VEČENAJ, IVAN – MIJO LONČARIĆ 1997. *Rječnik govora Gole*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Temporal Adverbs in the Čakavian and Kajkavian Dialects

Summary

Dialectal material analysed in this paper was filed out from the Čakavian and Kajkavian dialectal dictionaries, dialectal cases and scientific papers. The article discusses the morphological, syntactic and semantic features of temporal adverbs, as well as their word formation, in two Croatian dialects. The author discusses some problems in connection with classifying adverbs as word type.

Ključne riječi: čakavsko narječje, kajkavsko narječje, vremenski prilozi

Key words: Čakavian dialect, Kajkavian dialect, temporal adverbs

